

“МЕШПОЛВОН” МОДЕЛ СИФАТИДА

Гулгун Усманова Мейлиевна,

ТДЎТАУ Адабиётшунослик:

Ўзбек адабиёти 2-курс магистранти

gulguni@yandex.ru,

Гулбаҳор Ашурова Нуруллаевна,

доцент филология фанлари доктори

Аннотация: Анвар Обиджоннинг “Мешполвон” фантастик қиссаси услуби ва маъно-мазмун жиҳатидан ўтган аср болалар адабиётида катта янгилик бўлди. Асарда хурриятга интилиш, юрт манфаатини шахсий эҳтиёжлардан устун қўйиш, ватанпарварлик каби мураккаб мавзунинг ўзига хос баён этилиши диққатга сазовор. Мақолада фантастик қиссанинг фаровон жамият қурилиши, юрт эрки, мустақиллигини таъминлашда жамийки ижтимоий қатламларнинг ўз ўрни борлиги, ҳар бир шахс ватани тинчлиги учун ўз ҳиссасини қўшиш ғоясининг бадиий ифодаси таҳлил этилади.

Калит сўзлар: ҳажвия, миллият, халқпарвар, илат, танқид, деспотик тузум.

Аннотация: Фантастический рассказ Анвара Абиджана “Мешпалван” стал большим явлением в детской литературе прошлого века по стилю и смыслу. В произведении примечательна своеобразная постановка такой сложной темы, как стремление к независимости, ставящее интересы страны выше личных, патриотизм. В статье анализируется

художественное выражение идеи повести о том, что социальные слои в целом играют роль в построении мирного общества, свободе, независимости страны, каждый человек вносит свой вклад в процветание своей Родины.

Ключевые слова: *сатира, служение нации, критика, изъян, деспотизм.*

Abstract: Anwar Abidjan's fantastic short story “Meshpalvan” has become a big phenomenon in children's literature of the last century in style and meaning. The work is notable for the peculiar formulation of such a complex topic as the desire for independence, which puts the interests of the country above personal ones, and patriotism. The article analyzes the artistic expression of the idea of a fantastic narrative that social strata as a whole play a role in building a prosperous society, freedom, independence of the country, each person contributes to the prosperity of his Homeland.

Keywords: *satire, service to the nation, criticism, flaw, despotism.*

Ўтган аср ўзбек болалар адабиёти учун ҳам юксалиш даври бўлди. Айниқса, ўтиш даври ҳисобланган саксонинчи йиллар тарихга болалар шеърлятида ҳам, насрида ҳам кўплаб бетакроп асарлар яратилган давр сифатида муҳрланди. Айни даврда дастлаб шеърлари билан танилган Анвар Обиджон кейинчалик ҳикоя ва қиссалар ёзиб, болалар насри ривожига ҳам муносиб ҳисса қўшди. Болалар адабиёти учун ўта муҳим бўлган туғма юмористик услуб Анвар Обиджонни китобхонларга тез танитиб, ижодининг юксалишига хизмат қилди. Унинг шеърлари ҳам, кейинроқ битилган саргузашт характеридаги фантастик асарлари ҳам адабий жамоатчиликда

Ўзига хос муносабат ҳосил қилди. “Мешполвон” қиссаси ҳам шу типдаги ноанъанавий услуби, тилининг халқоналиги билан ажралиб туради. Самимият, ўткир ҳажвия, миллият, мухтасарлик, кичик деталларда катта поэтик маъно юклаш, диапазонли тафаккур юритиш – адиб назми ҳам насрига хос. Ижодий топқирлик, болаларга аталган асарларига ҳам фавқулодда бадиий ва ижтимоий ғояни бирдек сингдириш каби хусусиятлар адибнинг ўз ижодий мактабини яратганидан далолат беради.

“Анвар Обиджон услубининг оригиналиги, ўзига хослиги бошқа бировга, ҳеч кимга ўхшамайди. Буни Анвар Обиджон феномени деймиз. Асли идрокли ўқувчи, фикрли ўқувчи, фаросатли ўқувчининг қалб-қалбига, юрак-юрагига, ақлига ҳам дахл қилувчи сатр-изоҳ иншо” деб тўғри баҳо берганда адабиётшунос Раҳмон Қўчқоров (“Болалар адабиётининг реформатори”, Хулкар Ҳамроева). Демак, адиб ёзувчилик заҳматини малол олмай, сидқидилдан меҳнат қилди: ҳамма ижодкор ҳам такрор нашрдан чиқаётган асарини қайта таҳрирлаб ўтирмайди. Адиб бу жиҳатдан ўзига жуда талабчан бўлганки, шу боис ҳам китоблари ҳам ўқишли бўлиб қолмоқда.

Адибдан болалар, ўсмирлар учун бир-бирини такрорламайдиган талай асарлар мерос қолди. Улар орасида “Мешполвон” саргузашт-фантастик қиссаси ўзгача. Унда адолатли, фаровон, бир мақсад учун жипслашган яқдил жамият орзусидаги файласуф, жамиятшуноснинг қарашлари мужассам. Ота-онасини қуллиқдан озод қилиш учун сафарга чиққан ўн икки яшар Мешполвон мақсадига етишиш йўлида турли тоифадаги одамларга рўбарў бўлиши, йўл азоб-укубатларида тобланиб, маслакдошларига бошчилик қилиши, Сепкилшоҳ жўнатган рақиблар билан беллашуви каби саргузаштлари, шунингдек, асарга киритилган, эпизодик, қистирма воқеа ва деталлар воситасида инсон табиатига хос қусурлар – қўрқоқлик, очкўзлик,

лоқайдлик туфайли таназзулга юз тутишдек фожианинг моҳиятини реалистик акс эттиради.

Анвар Обиджон ижодида болалик олами, ўзбекона тутум доим марказда туради. Шоир ўзига устоз деб билган Абдулла Қодирийнинг жайдари фикрлаши, халқона тилидан илҳомлангани, унга эргашганини яширмайди. Энг қизиғи, бу ёндошув нафақат катталар шеъриятидаги Гулмату Кулкул афанди, балки Аламазон ва Мешполвондек “ўтда куймас, сувда чўкмас” образларнинг юзага келишига асос бўлди. Шу маънода дostonчилик анъанасида яратилган “Даҳшатли Мешполвон”ни болажонлар учун “ўзбекчилик алифбоси” дейиш мумкин.

Қисса “Аламазон ва унинг пиёдалари” асаридаги сафар мотиви, мустабид тузум, мутаассибликка қарши исён акс этиши билан ҳамоҳанг бўлса-да, Мешполвон сатирик образ – ялқов, мечкай, ортиқча мактанчоқ, қўрқоклиги билан фарқланади. Мешполвон бирбирига зид, қизиқ характерли кулгули персонаж баробарида, сатира даражасига кўтарилган ўнлаб сахналарни ўзида мужассамлаган қиссанинг ҳажвиёти эса унинг кадрили янада оширади. “Муайян жанрдаги реалликка сатирик муносабат мазкур жанрни янгилаб, ислоҳ қилиш хусусиятига эга” деб баҳолаганди М. М. Бахтин (“Собрание сочинений”, “Сатира”, 5-жилд)

1985 йилда давр фожиалари, ижтимоий муаммоларни тилга олган “Безгакшамол” тўпламидаги шоирнинг топилдиғи – Гулмат образи кўп томонлама “Мешполвон” қаҳрамонига замин яратганини кўриш мумкин. “Гулматнинг тагдор киноя, муғомбирона соддалик, баъзан буюкликка даъвогарлиг”и (Рисолат Ҳайдарова, “Эски Безгакшамол ҳақида янги гаплар”, “Себзор”, 2022 йил), “гўллиги” Мешполвоннинг қилиғи, гап-сўзларида мантикий давомини топгандек. Гулмат қиёфасида қўшниси олма экса, деворини пастроқ урадиган, адашиб бировнинг кавушини илиб кетса,

ўзиники кўлтиқда бўладиган, текин ишлаганда секин ишлайдиган, то ўзни думбулликка солувчи, то Сукротдек донишмандга тенг олувчи маҳмадонани кўрсак, Мешполвон образида ҳам худди шунга ўхшаш қаҳрамонга дуч келамиз. Асарда қаҳрамон ўзи ҳақида ўзи шов-шув тўқийди, арзимаган хизмати учун гўёки ўзига қуллуқ қилишларидан хузурланади, майдагап, дўстига ўдағайлайдиган иззатталаб, ўзидан бошқаларни мақталса гўдайиб олувчи, ҳаммани ишга солувчи буйруқбоз, яхши ейиш, кўп ухлаш онларида эса содда муғомбир қиёфасидаги йигитча. Қаерда болаларча беозор худбину, қаерда боқибегам ёки муттаҳамга айланиб олиши адибнинг образ яратишдаги юқори маҳоратини кўрсатади.

Асарда бир қанча образлар тасвир этилган. Етакчи қаҳрамонлар сифатида Мешполвон, Ошиқбола, Райҳон қизик, Чумаквой, Хожихонажина, Сепкилшоҳ; иккинчи даражали образлар – Мешполвоннинг ота-онаси, энаси, мазанг кампир, Ойтумор, Мутал-майнавоз, Наҳанг ўлпончи, ебтўймас нозир, айғокчи кампир. Муаллиф, айниқса, эпизодик образ, лирик чекинишлар воситасида халқнинг турфа қатлами колоритини (деҳқонлар, чўпон-чўлиқлар, бодроқчи ҳамқишлоғи ва ҳок) табиий тасвирлаган.

Юқорида таъкидланганидек, қисса болалар учун ёзилган бўлса-да, унда кишилик жамиятининг чирик иллатлари содда, жўн тилда фош этилган. Мансабни суистеъмол қилиш, вазифасига панжа ортидан қараш, халқ мулкига кўз олайтириш – Анвар Обиджоннинг назм ва насрида беаёв танқид остига олинган мавзудир.

Ўз вақтида Эркин Воҳидов ижодкор фитратидаги одамларга қайишувчилик, жониқиш хислатини пайқганини эсга олайлик: “Бир кичкинагина эртак-қисса олиб келди. Унда воқеа шундай бўладик, бир ҳўкиз раҳбар бўлиб келди. Хўкизни биласиз, поядан бошқасини емайди. Бутун далани теккизлаб, қўйлар ейдиган бошқа нарсани яксон қилдириб,

ўрнига поя эктира бошлади. Мен бир нарсани ўйлай бошладимки, оддий бир қисса мисолида ўша йилларга хос бўлган бир хиллик ёки пахта экасан ёки яшамайсан, деган қонун бор эди... Ўша пайтдаги сиёсатнинг нозик жойини топган экан бу киши”.

Мешполвон ким? Кулгу уйғотувчи ғалати болагина эмас, ижодкорнинг виждони ҳосиласидир. Дадаси кул қилиб олиб кетиларкан, ўғлини эркалаб хайрлашмайди, болаликни йиғиштириб, улғайишини талаб қилади. “Ойимқизларга ўхшаб ҳиқиллама! Юрт сенга қоляпти!” дейди икки оғиз гап билан.

Адолат излаб душманга қарши бош кўтарган Мешполвон билан Ошиқболанинг биринчи манзили Мингпода шаҳри бўлди. “Сепкилшоҳга ўз хоҳишлари билан бўйсуниб, дарёдан қуйидаги ерларни талашига йўл очиб берган” “шаҳарликлар” қиёфасини адиб маҳорат билан тасвирлайди. Мингпода ўз номи билан подадан фарқ қилмайдиганлар макон: мусофирга илтифоту ёқда турсин, ҳатто бир-бирини кўрганда “бош қимирлатсаям обрўйи тўкиладигандек, шунчаки қош учуриб кўяр, униси безрайганича сал қовоқ юмиб алик оларди. Қарама-қарши дарвозалардан кўчага тенг чиқиб келган қўшнилари билан бири-бирига кўз қисса, иккинчиси жийиниб мўйлов учирарди”. Ўзбек ўзбек бўлибдики, одоби билан кўзга ташланади, момолар невараларга “Аввало одамнинг юриш-туриши, муомаласи бўлиши керак” деб уқтиради. Инсонларни бир-бирига боғловчи азалий анъана ўртадан кўтарилса, “душман уларни ҳеч бир қийинчиликсиз тобе этиб... тизгинлаб юр”ишини муаллиф ортиқча панд-насихатсиз мана шу сахна билан уқтиролди (“Мешполвоннинг жанглари”, Анвар Обиджон, 12-бет).

Мазанглардан Чумаквойни ҳамроҳ қилган ботирлар душман билан биринчи тўқнашувда Наҳанг ўлпончига рўбарў келишади. Ёзувчи солиқ ҳақида болаларбоп, ҳаётини изох бергач (буғдой етиштириш заҳматини

ҳосилнинг катта улушини ноинсоф солқичи ўзлаштириши, “пошшолару амалдорлар кимлару нималар ҳисобига кун кечириши”), шоҳнинг “шундай мутахассис”и таърифига ўтади.

“Наҳанг ўлпончи Сепкилшоҳнинг молдек фаҳмсиз, бўридек раҳмсиз солиқчиси эди. Подишоҳ ўн хил солиқ солса, у яна уч хилини қўшар... йигирмата маишатпараст сарбози, иккита калхатфеъл жаллоди билан... бировни қўрқитиб, бировини даррада калтаклатиб, қайсарини дорга осдириб... солиқларни йиғиб қайтаётган эди: ер солиғи, сув солиғи, уй солиғи, мол солиғи, ўтин пули, тутун пули, эшак пули, кесак пули...”

Мешполвон шериклари билан ўлпончининг адабини бериб, халқдан йиғиб олинган молларни эгасига қайтарди. Чунки мазанг кампир айтмоқчи, “одамларда айб кам, юртни амалдор сотади”.

Қиссада халққа зуғум қилувчи деспотик тузум чизгилари аниқ: босқинчилик, талон-тарож, катта солиқ, чақувлар, фақат қорин ғамида юрган, тарқоқ, қўрқоқ, очкўз миллат. Анвар Обиджон Мешполвоннинг қаҳрамонликлари орқали юртни бу балолардан тозалашни ният қилган.

Райҳон қизиқнинг мулки таланиб, “ўзи ҳам юртига мусофир”лиги, Мутал-майनावознинг биринчи бўлиб Сепкилшоҳга сотилишию ҳайхотдек чорбоғидан яримта олма илинмай, меҳмонларни ёлғонкама зиёфат билан куруқ қайтариши, Ҳожихонажина Мешполвоннинг инсонийлигини синаши, Сепкилшоҳнинг порахўр, ебтўймас нозири билан овқат ейиш бўйича мусобақалашishi – Анвар Обиджоннинг куч обрў, бойлик эмас, адолат, юртпарварлик, сахийликда, деган позициясини намоён этади. Бахши боланинг қуйидаги шеърида ҳам муаллиф хиёнатнинг асл қиёфасини ортиқча бўёқсиз очиб берган:

Анқовликни оқлаш мумкин,
Ялқовликни оқлаш мумкин,

Хиёнатни оқлаб бўлмас.

Юлишқоқни оқлаш мумкин,
Кунушқоқни оқлаш мумкин,
Хиёнатни оқлаб бўлмас.

Қиссада адиб ғоявий концепциясини ўзида мужассамлаган Кенжа ботир ҳақидаги киритма воқеа бор. Юртни тилсимлаб олган малла жодугарга қарши юришга отасидан дуо олган уч ака-уканинг кенжасигина кампирнинг на қизи, на амалига учмай, ялмоғизни забт этади. Энг қизиги, муаллиф катталарга ҳам ибрат бўлиши учун “айрилиққаям, фарзанд доғигаям, ёлғизлик азобигаям чидаган” қария “ҳаммадан кўп уқубатни тортган”ини айтиб, ўқувчини сергак торттиради.

“Мен нафақат болалар учун, балки катталар учун ҳам ёзаётганимни ҳар доим эсда тутаман. Болаларни эртакларнинг фабуласи кўпроқ қизиқтирса, катталарни уларга сингдирилган ғоя қизиқтиради”, деган эди Х.К. Андерсен (Андерсен Х.К. Эртаклар. 4-бет). Демак, Анвар Обиджон ҳам болалар, ҳам катталар учун ўқимишли бўлган эскирмайдиган, ғоявий бой, саргузашт асар яратишнинг уҳдасидан чиқди.

Хулоса қилиб айтганда, Анвар Обиджон ушбу асарида давр учун характерли бўлган бир қатор ижтимоий муаммоларни, жумладан, ҳар қандай зуғум бир кун, албатта норозилик ва исёнга олиб келиши мумкинлигини, подшоҳлар, юрт устунлари адолатли, халқпарвар бўлиши, оддий одамлар руҳида бирлашишдек катта куч яширин эканини болаларбоп, фош қилувчи сатирик кулги орқали бадиий-эстетик ҳодисага айлантира олганини кўришимиз мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Рисолат Ҳайдарова, “Эски Безгакшамол ҳақида янги гаплар”, “Себзор”, 2022 й.
2. “Мешполвоннинг жанглари”, Анвар Обиджон.: Т, “Чўлпон”, 1994.
3. “Всемирная литература”, А. В. и П. Г. Ганзен. : Москва, “Эксмо”, 2019.
4. “Болалар адабиётининг реформатори”, Ҳулкар Ҳамроева, “Замон полиграф”, 2024 йил, 41-бет.
5. “Собрание сочинений”, М. М. Бахтин, “Сатира”, “Москва”, 1996 йил.